

Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi

Mehtap YEŞİLORMAN(*)

GİRİŞ

Halk iradesi kavramının demokratik rejimlerde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bir bakıma, demokrasiyi demokrasi kılan ve onu diğer yönetim biçimlerinden ayıran temel niteliğinin yönetimde halkın iradesinin esas tutulması olduğu söylenebilir. Yani, rejimin halkın iradesi temeline dayanması, demokrasinin en belirgin göstergesi ya da kıstası olarak gösterilebilir. Nitekim egemenliğin halka dayanmadığı ya da başka güç odakları tarafından kullanıldığı yönetimler, demokratik olarak nitelendirilemezler.

Halkın iradesinin demokratik toplumlarda her zaman doğruyu işaret edip etmediği hususundaki felsefi tartışmalar bir tarafa, bu iradenin genellikle siyasal süreç, karar ve tercihlere yeterince yansımadağı meselesi, en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Zira halkın iradesinin karar alma süreçlerine gerçek anlamda yansıyor yansımaması, rejimin demokratikliği ya da ülkenin demokratikleşme düzeyinin ölçütü sayılmaktadır. Dolayısıyla demokratik olma iddiasında olan bütün ülkelerde bu terim ya da prensibe özel bir önem atfedilmektedir.

Demokrasilerde halkın iradesinin gerçekleşme seviyesinin, sosyo-ekonomik ve siyasal gelişme düzeyi ve bu düzeyin yarattığı koşullardan önemli ölçüde etkilendiğı öne sürülebilir. Değ-

şik fikirlerin özgürce gelişip varlığını sürdürebilecekleri ve hatta yarışabilecekleri özgür siyasal bir ortam ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı güçlü bir hukuk sistemi, demokratik rejimlerin başarısı için öncelikli olarak temin edilmesi gereken koşullardan birkaçıdır. Bireylerin siyasal ilgi, bilgi ve katılım imkânlarını arttırabilecek aktif demokratik bir ortam ile başta kitle iletişim araçları, siyasal ve ekonomik kaynaklar olmak üzere çeşitli güç araçları üzerindeki kontrol gücünün toplumun çeşitli kesimleri arasında adil bir biçimde dağıldığı bir toplumsal düzen, sağlanması gereken diğer koşullar arasında zikredilebilir. Zira demokrasilerde halkın iradesi ancak, gerek rejimin işleyişini sağlamak ve gerekse toplum üyelerinin vatandaşlık hak ve sorumluluklarını yerine getirmek üzere belirli bir ilgi, bilgi ve katılım düzeyini geliştirebilecekleri eşit olanaklar ile demokrasi kültürünün yerleşmesine hizmet edebilecek demokratik bir ortam sağlanmak suretiyle esas kılınabilir.

Demokrasinin temelini oluşturan halkın iradesi mefhumu, birtakım demokratik araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Yarı doğrudan demokrasilerde halkın iradesini temin eden bu demokratik araçlardan biri de halkoylamasıdır. Halkoylaması (referandum), Lincoln tarafından yapılan “halkın, halk

için, halk tarafından yönetim” şeklindeki meşhur demokrasi tanımında belirttiğı, “halk tarafından yönetim” idealinin gerçekleşmesi bakımından son derece anlamlı bir işleve sahiptir. Halkoylamaları, özellikle halk adına karar veren yönetici kadroların belirlendiğı bir seçim döneminden bir sonraki seçim dönemine kadar halkın etkinliğinin azaldığı temsili rejimlerde, halk tarafından yönetim prensibi bakımından paha biçilmez değerdedir. Buna göre, kararların seçilen temsilciler aracılığıyla alındığı rejimlerde halkoylamasının, halkın siyasal sürece doğrudan katılımını temin eden önemli bir demokratik kurum olduğu ifade edilebilir. Zira halkoylamaları sayesinde vatandaşların önemli toplumsal meseleler ve kanun değişiklikleri üzerinde doğrudan doğruya yani, aracı-sız söz sahibi olmaları ya da alınan kararlara katılımları mümkün olmaktadır. Bir siyasal katılma biçimi, bir tür seçim davranışı olarak yapısal açıdan kendine özgü nitelikler taşıyan halkoylaması olgusu bu açıdan dikkate değer bir konudur.

Seçim araştırmalarına pratik yararı nedeniyle yönelen yoğun dikkatlerin, bir seçim niteliğine sahip halkoylaması için söz konusu olduğu söylenemez. Dünyada konu ile ilgili çok sayıda önemli araştırmaya rastlanmakla birlikte Türkiye’de, halkoylamasına ilişkin çalışmaların oldukça sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Başta siyaset bilimi ve sosyolojisi olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri kapsamında incelenebilecek bir konu olan halkoylamalarının, hukuk sosyolojisi açısından ele alınmasının bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşüncesiyle yola çıkılmıştır. Ülkemizde niteliğı itibarıyla disiplinler arası bir çabayı gerektiren böylesine önemli bir meselenin ihmal edilmiş olması, halkoylamalarının bu incelemenin konusunu

oluşturmasının temel nedenidir. Daha açık bir anlatımla, bu çalışmanın konusunu, halkın iradesi bağlamında halkoylamalarının hukuk sosyolojisi açısından teorik düzeyde analizi oluşturmaktadır. Buna paralel olarak araştırmada, halkoylaması kurumunun hukuk sosyolojisi açısından önemine işaret edilmesi ve konunun kuramsal olarak genel bir değerlendirmesinin yapılması hedeflenmektedir. Çalışmanın temel amacı ise, çağdaş temsili demokratik rejimlerde ve buna bağlı olarak Türkiye’de, halkın iradesini yasal sürece doğrudan aktarma aracı olarak halkoylamalarının hukuk sosyolojisi bağlamında incelenmesidir. Bilimsel metot ve tekniklerde meydana gelen birtakım gelişmeler araştırma imkânlarını arttırmış olsa da, halkoylaması hala, kabul-ret sonuçlarından ibaret bir oylama olarak ayrıntılı bilgilerin bulunmadığı ve bu yüzden sosyokültürel tabanına ilişkin ayrıntılı değerlendirmelerin yapılamadığı bir konu olma özelliğini sürdürmektedir. Üstelik Türkiye’de halkoylamaları konusunda kuramsal çalışmaların dahi yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, yukarıda söz edilen bazı metodolojik ve kuramsal sınırlılıklar nedeniyle halkın iradesi kapsamında halkoylaması olgusuna teorik düzeyde genel bir giriş yapma yoluna gidilmiştir. Aynı şekilde, ülkemizde hukukçular tarafından ivedi hukuksal sorunların çözümü için tali olarak görülen; sosyologların da bir yönüyle uzmanlaşmış hukuk bilgisi gerektirdiğı için sahipleneemediğı bir alt disiplin olarak, hukuk sosyolojisinin sahip olduğu sınırlılıklar içerisinde halkoylamalarının analizine geçmeden önce, kavramın anlamı ve temel nitelikleri hakkında bilgi vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

(*) Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

HALKOYLAMASI KAVRAMININ MANASI VE TEMEL NİTELİKLERİ

Halkoylaması (referandum), kısaca, bir yasama işlemi hakkında vatandaşların oyuna başvurma (Kubalı, 1971: 278) anlamına gelmektedir. Geniş anlamda ise; genelde anayasa değişikliği, yasaların kabulü veya çok önemli meselelerde halkın iradesini belirlemek amacıyla yapılan oylama (<http://tr.wikipedia.org>; www.referandum.org/referandum-nedir/) biçimi olarak tanımlanmaktadır. Genel anlamı itibarıyla, anayasal ya da önemli toplumsal meselelerde halkın iradesine başvurmayı dile getiren halkoylaması, sahip olduğu nitelikler bakımından kuşkusuz yukarıda belirtilenden daha kapsamlı, çok boyutlu bir oluşumu ifade etmektedir.

Halk oylaması, halk tarafından yönetim ilkesi doğrultusunda halkın içinde yaşadığı toplumla ilgili kararlara doğrudan katılmasına imkân veren halk vetosu ve halk teşebbüsü (Gözler, 1988: 97; Kanlıgöz, 1996: 174) gibi doğrudan demokrasi kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir. Temelde bir temsili demokrasi olduğu öne sürülen yarı doğrudan demokrasilerde (Gözler, 1988: 97) halk, egemenliği bu araçlar vasıtasıyla kullanmaktadır. Sözü geçen demokrasi kurumları, yarı doğrudan demokrasilerde halkın iradesinin egemen kılınması açısından bir tür tampon mekanizma fonksiyonu görmektedirler. Bir diğer ifadeyle halkoylamaları, temsili rejimlerde halka doğrudan karar alma imkânı sağlamak suretiyle “*halk tarafından yönetim*” ilkesine hizmet eden bir demokrasi kurumu olarak işlev görmektedir.

Temsili demokrasilerde halk, yönetime katılma hakkını kendisi tarafından seçilen temsilciler vasıtasıyla kullanmaktadır. Halk tarafından temsilcilere

devredilen şey de egemenliğin kendisi olmayıp, bu hakkın bir süreliğine kullanılma yetkisidir. Keza Rousseau’nun ifadesine göre, egemenlik halktadır ve başkasına devredilemez. Milletvekilleri milletin temsilcisi olmayıp olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olabilirler ve dolayısıyla halkın onamadığı hiçbir yasa geçerli değildir, yasa sayılmaz (Gözler, 1988: 99–100). Bu görüşe göre, temsilcilerin belirledikleri yasaların geçerliliği, halkın onayını almak suretiyle temin edilebilmektedir. Yani, halkın iradesine başvurulmadan düzenlenen hiçbir yasa geçerli kabul edilmemektedir. Egemenliğin halk tarafından doğrudan doğruya kullanılmasına izin veren bir vasıta olarak halkoylamalarının demokratik rejimler için arz ettiği önem, tam olarak bu noktada belirginlik kazanmaktadır. Söz konusu temel nokta, halkın egemenliği esas tutulmakla birlikte, temsili ya da yarı doğrudan rejimlerde halkın bu yetkiyi sadece seçimden seçime olmak üzere oldukça seyrek kullanmasının yol açtığı bazı sakıncaları bertaraf etmek üzere halkoylamalarından yararlanılması durumudur. Zira Gözler’in ifade ettiği gibi, halkın iradesi bir seçim gününden diğerine kadar uykuya yatmaktadır. Halkoylaması onu uyanık tutar (Gözler, 1988: 100). Buna göre halkoylamaları, halkın iradesinin teminatı olarak belirli zamanlarda doğrudan doğruya kullanılmak suretiyle temsilcilerle halk arasında bir tür köprü vazifesi gören bir demokrasi aracı olarak hizmet etmektedirler.

Bütün bu açıklamalar doğrultusunda halkoylamalarının, halk tarafından yönetim anlayışı bağlamında demokratik yönetimler için önemli bir meşruiyet aracı oldukları söylenebilir. Nitekim oylamaya sunulan tasarının halkın çoğunluğunun onayını alması durumunda yeni bir değerlendirmeyi gerektirmeksizin yürürlük kazanması, bu temele

ışaret etmektedir. Çünkü demokratik rejimlerde halkın kararının sorgulandığı herhangi bir üst merci bulunmamaktadır. Dolayısıyla parlamento üyeleri, özellikle iktidarda bulunan temsilciler meclisinin başvurduğu bu yol sayesinde yasa tasarrısının halkın desteği sağlanarak meşruiyeti temin edilmektedir. Bu nedenle, demokratik rejimlerde halkoylamalarının meşruiyetin kaynağını halkın iradesine dayandırması açısından yeri ve değeri eşsizdir. Ancak tasarının reddi de kabulü kadar olası olduğundan, özellikle iktidardaki partinin güvenoyu alma sürecine dönüşmesi gibi bazı tehlikeler içerdiği de gözden uzak tutulmaması gereken bir husustur.

Demokratik rejimler için büyük önem arz ettiği görülen halkoylaması kurumu, yapısal özellikleri itibarıyla kendine has bir kurumdur. İlk bakışta tipik bir siyasal katılma biçimi ya da bir seçim davranışı olarak salt siyasal bir görünüm sergileyen halkoylaması, oylan şeyin niteliği açısından aynı zamanda hukuki bir nitelik taşımaktadır. Diğer bir anlatımla, halkoylaması anayasa değişiklikleri bağlamında vatandaşların yasama sürecine katılımını ifade etmesi yönüyle hukuksal; siyasal sürece katılım usulü olması yönüyle siyasal boyuta sahip bir kurumdur. Öteki seçim biçimlerinden farklı olan yanı; halkoylamalarında temsilcilerin seçilmesi yerine, bir metin ya da kanun maddesinin oylanması söz konusudur. Dolayısıyla bir ayağı siyaset, diğer ayağı ise hukuk alanında olan halkoylamaları, her iki alan arasında yer alan çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmeye ihtiyaç hissettirmektedir.

Halkoylamasının hukuksal boyutu, daha önce belirtildiği gibi, vatandaşların yasama sürecine katılımı noktasından kaynaklanmaktadır. Hukuksal süreç ile toplumsal yapı arasındaki etkileşim de

bu noktada ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar demokratik hak ve ödevler kapsamında görünse de, halkoylamaları yeni anayasaların ve anayasal düzenlemelerin halkın oyuna sunulması gibi yasal düzenlemeleri içermesi bakımından hukuksal bir değer taşımaktadırlar. Vatandaşların yasama işlevine katılması, sahip olunan toplumsal ve kültürel karakteristiklerden ayrı düşünülemez. Yasama sürecine halkın toplumsal varlığıyla iştirak ettiği yasama sürecine karar veren ve onu şekillendiren toplumsal ve kültürel etkenleri işleyiş sürecine aktarmaları sebebiyle de halkoylaması kurumu, hukuksal oluşuma sosyolojik bir boyut kazandırmaktadır.

Siyasal boyutta bir değerlendirme yapmak gerekirse, meseleye öncelikle, siyasal kültür tipiyle başlamak gerektiği düşünülmektedir. Çünkü demokratik kültür tarzının yerleşik olmadığı toplumlarda ne halkoylamalarından söz edilebilir; ne de bu yasal yükümlülüğün sorumluluğunun yeterince yerine getirilebilmesinden bahsedilebilir. Bir toplumun demokrasi ile idare edilmesi de bu noktada tek başına yeterli kabul edilmeyebilir. Rejimin demokratikleşme düzeyi, demokrasinin sistemin değişik kurum ve yapılarına taşınma düzeyi, toplumsal sorunların çözümünde ve demokratik kültürün yeniden üretilmesinde bu sistemden ne ölçüde yararlanıldığı gibi hususların halkoylamalarının rejim içerisindeki değeri ve uygulamadaki etkinliği üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Vatandaşların sahip olduğu siyasal bilgi, toplumsal sorunlara duyduğu ilgi ve katılım düzeyi, halkoylamaları sonuçlarının güvenilirlik düzeyi açısından dikkate alınması gereken son derece önemli siyasal nitelikli etkenler olarak görünmektedirler. Birbirini doğrudan etkileyen bu üç düzey, vatandaşların konu üzerinde vardıkları kararın

ne ölçüde isabetli ve hatta nitelikli olduğu konusunda halkın iradesinin yeniden tartışılmasını gerektirebilecek bir başka husus olarak belirtilebilir. Buna ilave olarak, halkoylamasına yönelik olan propagandaların başarı düzeyi, seçim sonucuna ve kamuoyunun yönlendirilmesine doğrudan yansıyan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Olanacak metnin lehinde ya da aleyhinde olan kesimlerce yürütülen propagandaların halkın bilgilendirilmesine yönelik pozitif işlevlerinin yanında, vatandaşların yönlendirilmelerinin onların bilinçli tercihler yapmalarını engellemesi gibi negatif taraflarından da söz etmek mümkündür. Kamuoyunun yönlendirilmesinin ise, seçmenin bilinçli tercihleri açısından ele alındığında halkın iradesinin gerçekleştirilmesini sınırlandırıcı bir etki yapması muhtemeldir. Ayrıca kanun değişikliği teklifinde bulunan ya da kanun tasarısını hazırlayan kesimin –ki, bu çoğunlukla iktidar partisidir– parlamentodaki oranı, ideolojik alt yapısı ve seçmenler üzerindeki etkinliği, halkoylamalarının halkın iradesi açısından değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken siyasal nitelikli etkenler olarak zikredilebilir. Nihayet halkoylamasının bir oy verme biçimini karakterize etmesi dolayısıyla seçmen davranışı niteliklerine haiz olması da, onun siyasal boyutunu karakterize etmektedir. Bu yönüyle halkoylamalarının, genel anlamda seçmen davranışının belirgin karakteristiklerini gösterdiği şeklinde ifade edilebilir.

Halkoylamalarının hukuksal ve siyasal boyutlarının yanı sıra, toplumsal bir tabana sahip olduğundan da söz edilebilir. Belirli bir hukuksal ya da toplumsal meselenin halkın onay ve değerlendirmesine sunulması, demokratik düzlemde halkın iradesinin yanında toplumsal karakter ya da niteliklerinin de

oylama sürecine yansımaları anlamına gelmektedir. Toplumun sahip olduğu sosyo-kültürel özellikler ve gelişmişlik düzeyi, farklı toplumsal kesimlerin meseleye yaklaşım tarzları, inanç ve ideolojileri, kamuoyunun görüşleri, tasarımı hazırlayan iktidar partisinin ideolojik ve toplumsal kökeni ve oylamaya sunulan tasarının kapsamı halkoylamaları üzerinde etkili olabilen çeşitli sosyo-kültürel ve siyasal faktörler olarak sıralanabilir. Söz konusu faktörler bağlamında halkoylamaları, kapsamlı birtakım sosyolojik analizlere konu olabilir. Bu bakımdan halkoylamalarının hukuksal ve sosyolojik bakışları bir araya toplayabilecek olan hukuk sosyolojisinin inceleme konuları arasında kabul edilebilir.

Konunun toplumsal yönü bağlamında, halkın oyuna sunulan metin ya da kanun tasarısının konusu ile toplumun değer ve inançları arasında determinist bir ilişki bulunabileceğini tahmin etmek güç bir iş değildir. Diğer bir ifadeyle, halkın genel kültürle ilişkili olan değer, kanaat ve inançları, oylanan metin hakkındaki kararı üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, kadının toplumsal statüsünün erkeklerin statüsü ile eşitlenmesine dair yapılacak bir halkoylamasında oylamanın sonucunun, toplumun konuya ilişkin genel kanaatleri tarafından belirlenmesi olasılığı oldukça kuvvetli görünmektedir. Kaldı ki, toplumsal cinsiyet hususunda tam bir eşitlik getirebilecek bir taslak kabul edilse dahi, bu sonucun toplumda bütünüyle uygulanma şansının bazı toplumsal ve kültürel engellerle sınırlı olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra, işçilerin çalışma ve yaşama şartlarının iyileştirilmesine ilişkin bir halkoylaması hem toplumun belirli bir kesimini ilgilendirmesi, hem de kapitalist, sosyalist, modern ya da postmodern toplumlarda ne ölçüde ilgi ve kabul görebileceği ve hatta ne ölçüde

uygulanabileceği tartışmalıdır. Bunun yanı sıra, toplumun ekonomik düzeyi de halkoylamalarını bu kapsamda etkileyebilecek sosyo-ekonomik faktörler arasında sayılabilir. Oylamanın yapıldığı dönemde yaşanan ekonomik sorun ve bunalımlar, vatandaşların halkoylamalarına olan ilgi düzeylerini artırıp azaltabileceği gibi, oylamanın kabul ya da ret olarak sonuçlanmasını da dolaysız olarak etkileyebilen bir husus olabilmektedir.

Toplumu değer ve ahlâk anlayışlarına uygun düşmeyen konulardaki seçimlerin getirdiği sonuçlar da, hukuk kuralları ile toplum arasında bazı boşluklar yaratabilir. Örneğin kürtaja olumlu bakmayan bir toplumda kürtajın yasallaştırılması için gerçekleştirilen halkoylamalarının seçmenlerin desteğini alamayacağı kolayca tahmin edilebilir. Yine, nispeten muhafazakâr ve kapalı toplum tiplerinde homoseksüellerin cinsiyet değişikliğine ya da hemcinsler arasındaki evliliklere izin veren bir taslağın onaylanmasının toplumda yaratabileceği tepkiyi tahmin etmek zor değildir. Toplumun ahlâk, görgü ve din kuralları gibi değişik kurallarıyla çelişen, değer yargılarıyla uyuşmayan kuralların benimsenme ve uygulanma şansı da sınırlı olacaktır. Bu kuralların göz ardı edildiği kanunların ölü kanun durumuna düşmesi ve toplum ile hukuk çatışmaları nedeniyle toplum yapısına uygun düşmeyen bir hukuk sistemine sahip olma konusunda gelebilecek eleştirileri çoğaltmaktadır.

HALKOYLAMALARI VE HUKUK SOSYOLOJİSİNDEKİ YERİ

Yukarıda tanımı ve bazı temel özelliklerine kısaca değinilen halkoylamasının, hukuk sosyolojisi kapsamında değerlendirilebilmesini haklı kılan se-

bepler, burada bu disiplinin tanımı ve genel karakteristikleri paralelinde ele alınacaktır. Konuya bir tanımla başlamak gerekirse, hukuk sosyolojisi; “*toplumsal gerçeklikten hareket ederek, hukukun bu gerçeklikteki köklerini, yerini, toplumsal gerçeklik koşullarından nasıl etkilediğini ve onları nasıl etkilediğini araştıran bir bilim dalı*” (Gürkan, 2005: 25) olarak tanımlanabilir. Bir başka tanımlamada hukuk sosyolojisi, hukuku sosyal bir realite olarak ele alan, onu toplumsal yaşamın bir olgusu olarak kabul eden ve diğer toplumsal olay ve olgularla ilişkisini inceleyen bir bilim dalı olarak hukuk kurumunun sosyolojisi (Bal, 2007: 9) diye nitelendirilmektedir. Topçuoğlu’na göre ise hukuk sosyolojisi, hukukun kanunnamelerdeki ve şerhlerdeki metinlerini okumayı değil, toplum sahnesindeki rollerini (Topçuoğlu, 1960: 128) konu alan bir disiplin olarak nitelendirilmektedir. Yani hukuk sosyolojisi, hukuka onun deyimleriyle, “*vakıa hakikatleri*” cephesinden bakarak diğer vakıalar arasındaki yerine yerleştirmeye çalışır (Topçuoğlu, 1960: 128). Zira hukuk mekanik bir oluşum, insan ve toplum ise, organik bağlara sahip varlıklardır. Hukukun toplumsal bütün ve bağlardan soyutlayarak alıp uyguladığı kararlar aritmetik bir mantık içermektedir. Oysa toplum ve bireyin doğası ve ilişkileri bu aritmetik mantığın çözebileceğinden daha fazlasını gerektirmektedir. O nedenle, Yücel’in belirttiği gibi, sosyoloji, hukuk sisteminin incelenmesine olanak sağlayan en mükemmel bir vasıta (Yücel, 2004: 6). Daha açık bir anlatımla, hukukun bu organik toplumsal bağları çözümleyebilmek için sosyolojiye; toplum ile hukuksal olay ve olgular arasındaki ilişkileri belirleyebilmek için ise, hukuk sosyolojisine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Kaldı ki, hukukun bütün toplumlarda, ancak farklı biçim ve tarz-

larda bulunması, onun toplumsal karakterini ortaya koyan başlıca göstergedir. Aynı zamanda toplumsal yapı değişkenlerinin çeşitli hukuk uygulamaları üzerinde etkili olması, hukukun sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmesine temel oluş-turmaktadır. Hukukun standartlaştırılmış kurallarının toplumda farklı sonuçlar yaratması da hukukun sosyolojik analizini gerektiren güçlendirici bir etki yapmaktadır.

Yukarıda bahsedilen yönüyle hukuk sosyolojisi, hukukun toplumdaki uygulama boyutuyla ilgilenen bir disiplin kimliği kazanmaktadır. Dolayısıyla bu disiplinin kanun koyucu tarafından hazırlanan kanun ya da kuralların ne ölçüde uygulama bulduğu kadar, hangi toplumsal koşullarda ve ne şekilde uygulandığıyla da ilgilendiğinden söz edilebilir. Buna istinaden halkoylamaları, başta uygulanma biçimi ve oylamaya sunulan kanun tasarısının kapsamı olmak üzere hangi toplumsal koşul ve şekillerde uygulandığı ve hangi toplumsal kesimleri, ne ölçüde ilgilendirdiği gibi konular, hukuk sosyolojisi kapsamında yer bulabilir. Ayrıca vatandaşların toplumsal ve hukuksal meseleler üzerindeki ilgi, katılım ve etkinlik düzeyleri uygulamaya yönelik birtakım sonuçlara ulaşılması yönünden hukuk sosyolojisinin konusu olabilir. Örneğin, toplumun çoğunluğunu ilgilendirmeyen konularda yapılan halkoylamalarının vatandaşların yoğun ilgi ve dikkatine haiz olmaması, hukukun toplumsal tabanının göstergesi olarak bu disiplin kapsamında incelenebilir. Bunun yanı sıra, halkoylamasının hangi siyasal, kültürel ve ekonomik koşullarda gerçekleştirildiği hususu da hukuk sosyolojisi kapsamında analiz edilebilecek konular arasında sıralanabilir. Örneğin, toplumu kaos ya da anomiye götüren şartlarda gerçekleştirilen bir halkoylamasından

alınan sonuçların diğerlerinden farklılık göstermesi gibi hususlar, bu disiplin bağlamında değerlendirilebilir.

Halkoylaması bir tür yasama faaliyeti, daha doğrusu yasama faaliyetine halkın işbirliğini sağlayan demokratik, anayasal bir düzenlemedir. Halk oylamalarının yasal açıdan önemi de halkın bu yasama faaliyetlerine doğrudan katılımı temin etmesi özelliğinden ileri gelmektedir. Nitekim Gürkan'ın belirttiği gibi, yasama faaliyetlerindeki başarı, hukuk ile toplumsal yaşam arasındaki uyumun sağlanmasına bağlı (Gürkan, 2005: 28) kabul edilirse, halk oylamasının bu ikisi arasında iyi bir araç olacağı açıktır. Zira bu açıdan bakıldığında halkoylaması, hem hukuk ile toplumsal yaşam arasında bir uyumun sağlanması, hem de yasama faaliyetine halkın işbirliğinin temin edilmesi açısından vazgeçilmez değerdedir. Yasama faaliyetinin başarısını hukuk ve toplumsal yaşam arasındaki uyuma bağlayan bu görüşe göre, halkoylamalarının o toplumda yaşayan bireylerin toplum yaşamından hukuka aktardıkları şeyler bağlamında yasama işlevinin başarısını arttıran önemli bir demokratik kurum görünümünde olduğu söylenebilir. Böylece halkoylaması kurumunun, hukuk ile toplumsal yaşam arasında bir köprü niteliğine sahip olması nedeniyle hukuk sosyolojisi kapsamında incelenebilecek konulardan biri haline gelmektedir.

Hukukun üstünlüğü ilkesi doğrultusunda toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan birtakım yasal düzenlemeler temin ve garanti edilmeye çalışılsa da bütün hukuk kuralları, kanun koyucunun zihnindeki şekliyle işlememekte; kontrolsüz akan toplumsal yaşam seline kapılmaktadır. Bir başka anlatımla, yasal düzlemde alınan karar ya da kurallar ne yazık ki, her zaman toplumda hedeflenen sonuçlara yol açmayabilir. Nitekim

toplumsal yaşamda yasal düzenlemelerin öngördüğü bazı yaptırımlar ve bu yaptırımların bütünüyle uygulanması mümkün olmayabilmektedir. Örneğin, halk oylamaları ya da seçimlerde oy verme, vatandaşlık görevi olarak kanuni bir zorunluluk olmasına rağmen bütün vatandaşların tamsayım olarak sandık başına gitmesini sağlamaya yetmemektedir. Keza hukukta kanun önünde herkes eşit kabul edilirken, toplumsal yapıda ve yaşamın akışı içerisinde eşitliğin tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Bunun nedeni, hukukun toplumdan bağımsız düşünülmemeyeceği ve topluma özgü değerler sisteminin yönlendirdiği ilişkilerin hukuksal düzenlemeler üzerinde etki sahibi olduğu gerçeğidir. Ayrıca Gürkan'ın sözünü ettiği hukuk ile toplumsal koşullar arasında zaman zaman ortaya çıkan hukuk boşlukları (Gürkan, 2005: 26) gibi meseleler, hukukun toplumsal yaşamda karşılaştığı bazı sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hukukun uygulamada karşılaştığı toplumsal engeller kapsamında halkın yasama faaliyetine doğrudan katılımının bir sembolü olarak halkoylamalarının konumu, hukuk sosyolojisinin bakışını halkoylamalarına çevirebilecek bir neden olarak görülebilir. Dolayısıyla halk oylamalarının sosyolojik analizinin yapılmasıyla hem toplumdaki yasal uygulamaların etkinliğinin sağlanması, hem de meselelerin toplumsal temellerinin tespit edilmesi açısından önemli bir amaca hizmet edilmiş olmaktadır.

Halkoylamasının, hukuk sosyolojisinin inceleme konusu olarak düşünülmesinin nedenlerinden biri de, toplumsal yaşama dair birtakım yasal düzenlemeler için ondan yararlanılmasıdır. Nitekim hukuksal ve toplumsal yaşamda bazı yasal düzenlemelerin yapılması adına halkın oyuna başvurulması, onun hukuk-

sal boyutuna vurgu yapmaktadır. Değişen toplumsal şartlara istinaden yapılması öngörülen kanun değişiklikleri ve çözüm gerektiren birtakım toplumsal ve siyasal sorunlar için gerçekleştirilen halkoylamaları, vatandaşlara kanunen verilen bir yetkinin yine, kanun tasarıları üzerinde kullanılması açısından da hukuk sosyolojisinin dikkat yönelttiği konular arasında düşünülebilir. Öte yandan halkoylamalarının hukuk ile olan ilgisi, vatandaşların yasama sürecine katılımını sağlamasından ileri gelmektedir. Vatandaşların yasama işlevine katılırken toplumsal ve kültürel nitelikleriyle düşüncelerini bu sürece aktarmaları sebebiyle de mesele sosyolojik bir boyut kazanmış olmaktadır. Nitekim yasal sürece vatandaşların katılımı, onların sosyo-kültürel ve siyasal niteliklerinden ayrı düşünülemez. Ayrıca, halkoylamasına sunulan metnin konusundan ziyade herhangi bir hususta halkın görüşleri doğrultusunda yasal bir düzenlemeye imkân veren bir araç olması bakımından da hukuksal bir nitelik kazanmakta ve böylece hukuk sosyolojisinin inceleme nesnesi olabilmektedir.

Halkoylamaları, dünyada bütün demokratik rejimlerin çok çeşitli toplumsal meseleler hakkında halkın görüşlerine başvurmak üzere giriştikleri bir katılma biçimidir. Avrupa Birliği'ne üye olma ve bu süreçte meydana gelen sorunlardan, kürtaın yasallaştırılmasına kadar çok farklı konu ve muhteviyatta halkoylamasına gidildiği bilinmektedir. Örneğin, Halbheer ve diğerleri, halkoylaması verileri üzerinde çevre politikalarına seçim desteğini arttıran faktörlerin analizini yaptıkları çalışmalarında, İsviçre'de 1977 ve 2003 tarihleri arasında çevreyle ilgili kırk beş halkoylaması düzenlendiğini belirtmektedirler. Bunların yaklaşık yarısının ulaşım, diğerlerinin ise enerji politikası, çevreyi koruma

ve tarım ile ilgili konularda olduğu ifade edilmektedir (Halbheer ve diğerleri, 2006: 442). Yine 1998 yılında İsviçre’de, seçmenlerin çoğunluğunun (%60) aleyh-te oy verdiği kadınların emeklilik yaşının altmış ikiden, altmış dörde yükseltilmesi konusunda bir halkoylaması yapıldığı bilinmektedir (Bütler, 2002:350). Keza, İrlanda’da 6 Mart 2002’de yapılan ve seçmenler tarafından reddedilen kürtaja yasal izin verilmesi (Birchard, 2002:955) konusunda bir halkoylamasına gidildiği kaydedilmektedir. Bunun yanı sıra halk oylamalarının, uluslararası organizasyonların yönetiminde etkili bir kontrol aracı olarak kullanıldıklarından (Frey ve Stutzer, 2006:37) söz eden çalışmalara rastlanmaktadır. Ulus aşırı meselelerde yapılan halkoylamalarının ise, özellikle Avrupa Birliği üyeliği (EU Membership) konusunda gözle görülür bir yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, 7-8 Haziran 2003’te ülkenin tarihi halkoylaması olarak nitelendirilen Polonya Halk oylamasında, vatandaşların bir sonraki yıl Avrupa Birliği üyeliği meselesini oyladıkları ve oylamanın Avrupa Birliği’ne katılma lehinde sonuçlandığı (Markowski ve Tucker, 2005:409-410) belirtilmektedir. Keza, 1994 yılında Avrupa Birliği üyeliği konusunda İsveç’te yapılan ve üyelik lehinde sonuçlanan (Vlachos, 2003:1589-1590) bir halkoylamasına gidildiği kaydedilmektedir.

Hukuk sosyolojisinin halkoylamalarını konu edinebilmesi hukukun hem sosyal, hem de siyasal bir boyuta sahip (Bal, 2007: 6) olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hukuk sosyolojisi Bal’ın aktardığı gibi, hukuk fenomenini aile, gelenek-görenek, ahlâk düzeni ve hatta iktidar, egemenlik, hak ve sorumluluk bilinci gibi çeşitli kurum ve etkenlerle ilişkili olarak (Bal, 2007: 8-9) inceleyen bir disiplin şeklinde ele alındığında, hukukun diğer kurumlarla

olduğu kadar siyaset kurumuyla da ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan hukukun, siyaset kurumu kapsamında yer alan birçok oluşum ve davranış biçimiyle bir etkileşim veya ilişki içerisinde olması mantıksaldır. Örneğin, anayasa hukuku ve devletin işleyişi arasındaki ilişki gibi kurumsal yapılar arasındaki etkileşim de, hukuk ile siyasal yapı arasındaki etkileşimin varlığını ortaya koyar niteliktedir. Bu hususta özellikle “*demokratik hukuk devleti*” kavramına atıfta bulunmak zorunluluğuna işaret etmek gerekmektedir. Çünkü siyasetin hukukla olan ilişkisini en iyi şekilde anlatabilecek ifade, demokratik hukuk devleti tabirinin işaret ettiği hukukun demokratik rejim için bir teminat oluşudur.

Hukukun siyasetle olan ilişkisi konusunda siyasetin hukuk üzerindeki tesir ve kontrolünden bahsetmeden geçmemek gerekir. Hukukun siyaset kurumunun kontrol gücünden bağımsız olması gerektiğine yönelik yoğun eleştirilere rağmen, hukuk sistemlerinin genellikle siyasetten bağımsız kalamadığı bilinmektedir. Siyaset kurumu, hukukun yasal gücünden ve düzenleyici olma işlevinden yararlanmakla birlikte, genellikle hukuksal süreci etkilemek ve hatta belirlemek üzere güç ve etkide bulunmak eğilimindedir. Bilhassa ulus devletin hâkim siyasal aktör olduğu dünya düzeninde siyasal otoritenin hukuk üzerindeki baskısı çok belirgin ve yaygındır. Bunun yanı sıra, toplumda bulunan dini inanç, örf ve adetler, ideoloji ve sosyal statü gibi çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik değişkenlerin anayasa ve hukuk kurallarının siyasal yaşamda ne tür sonuçlara yol açtığı gibi hususlar, hukuk ile siyaset ilişkisi kapsamında ve dolayısıyla hukuk sosyolojisi bağlamında ele alınabilecek konular arasında gösterilebilir. Hukuk sosyolojisinin var

olan hukuksal olgularla ilgilendiği (Bal, 2007:10) kabul edildiğine göre, anayasa-da öngörülen demokratik bir hak ve görev olarak halk oylamalarının toplumsal gerçeklikte var olan yansımaları da konu edilebilir. Ayrıca, seçim kanunları ve yürürlükteki biçimleri ile toplumsal ve siyasal yaşamdaki uygulama biçimleri ve sonuçları, bu bakımdan siyaset ile hukuk etkileşiminin bir sonucu olarak hukuk sosyolojisinin inceleme alanı kapsamına dâhil edilebilir.

Yukarıda söz edilen hukuk ile siyaset arasındaki ilişki, tek yönlü bir ilişki olmayıp karşılıklı ya da iki yönlü bir ilişki biçimini içermektedir. Hukuk ve siyaset etkileşiminin en bariz biçimde görüldüğü alanlardan birinin, anayasa hukuku olduğu söylenebilir. Anayasa hukuku devletin kuruluş, şekil ve siyasal yapısını, devlet organlarının görev ve yetkilerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini ve bireylerin devlet karşısındaki temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kuralların bütününden oluşmuş bir kamu hukuku dalı (Esener, 1998:90; Gözübüyük, 1997:28; Gözler, 1998:92) olarak tanımlanmaktadır. Bu alana 19. yüzyılın ikinci yarısında “*hukuk politikası*” (Esener, 1998:90) şeklinde nitelendirilmesi, hukuk ve siyaset ilişkisinin ispatı olarak kabul edilebilir. Zira kamu hukukunun bir disiplini olarak anayasa hukuku, yalnızca siyasal iktidarın hukuki biçimi ve kullanılmasına ilişkin kuralları incelemekle yetinmeyip; aynı zamanda siyasal partiler, rejimler ve baskı grupları gibi siyasal kurumları ve siyasal olayları da incelemeyi amaçlar (Atar ve diğerleri, 1997: 119). Dolayısıyla anayasa hukukunun, siyasal yapının düzenlenmesine yönelik bir hukuk dalı olarak işlev gördüğü söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, anayasa hukuku siyasal bir unsur olan devletin yapısı ve işleyişine ilişkin temel ilke ve kurallardan

oluşmaktadır. Nitekim Türk Anayasa hukukunun genel esaslarına göre, Türkiye Cumhuriyeti, “insan haklarına saygılı, temel haklara ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti” (Atar ve diğerleri, 1997:122-127; Bilge, 1999: 111-115; Özbudun, 1995) olarak tanımlanmaktadır. Anayasanın genel esasları içerisinde yer alan demokratik devlet ilkesi bağlamında, 1961 ve 1982 Anayasalarının kabulü ve bazı yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde halkoylamalarının anayasa hukukunda yer bulduğu görülmektedir. Anayasada bu (madde 67); “vatandaşlar kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak ya da bir siyasal parti içinde siyasal faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır” (Atar ve diğerleri, 1997:123) biçiminde düzenlenmiş bir yasa ile güvence altına alınmıştır. Bununla, halkoylamasının siyasal ve hukuksal inceleme konusu olarak ele alınmasının mümkün olduğu söylenebilir.

HUKUK SOSYOLOJİSİNİN İNCELEME OBJESİ OLARAK TÜRKİYE’DE HALKOYLAMALARI

Türk Siyasal Tarihi halkoylaması kurumu ile cumhuriyetin kurulması ve demokratik rejimin benimsenmesinden sonra tanışabilmektedir. Demokrasi deneyimi çok uzak bir geçmişe dayanmayan Türkiye Cumhuriyeti’nde halkoylaması usulü, ilk kez 1961 yılında ihtilal sonrası hazırlanan anayasanın oylanması için

gerçekleştirilmiştir. Buna karşın, halkoylaması kurumunun Türk Anayasa Hukuku'na, saf temsili rejimden ayrı bir düzenleme olarak ilk defa 1982 Anayasasıyla (Kanlıgöz, 1996: 175; Gözler, 1988: 97) ve anayasa değişikliğine ilişkin 175. maddeyi değiştiren 17.05.1987 tarih ve 3361 sayılı kanunla, yarı doğrudan demokrasi yöntemlerinden biri olarak girdiği beyan edilmektedir. Bu Anayasa'nın egemenliği düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "*Türk Halkı egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre yetki organları eliyle ve Anayasa'da öngörülen durumlarda doğrudan doğruya kullanabilir*" (Kanlıgöz, 1996: 175) ibaresiyle işaret edilen halkoylaması kurumunun, yasa kapsamında yer aldığı görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, vatandaşların, egemenliği anayasada belirtildiği şekilde doğrudan doğruya kullanımına izin veren bu yasal düzenleme, anayasanın güvencesi altında bulunmaktadır.

Egemenliğin halk tarafından kullanılma biçimi gibi, Türkiye'de halkoylamasına gitmenin yasal şartları da kanunla hükme bağlanmıştır. Anayasanın 175. maddesi gereğince halkoylamasına gidilebilmesi için, TBMM üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyu gereklidir. Cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerine ilişkin bu yeni kanunları bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderebilme yetkisi bulunmaktadır. Meclis tarafından yeniden görüşülen kanunun ise, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilmesi (İba, 2002: 85; www.referandum.org/-anayasa-maddeleri/) gerekmektedir. Demek ki, belirli kurallara bağlı olan halk oylaması, herkes tarafından ve istenildiği zaman keyfiyetle gerçekleştirilemeyecek kadar külfetli bir uygulamadır. Yukarıda söz edilen bu uzun yasal sürecin ardından kanun teklifinin kabul edilmeme

olasılığı da hesaba katıldığında, meselelerin maliyetinin bir kat daha arttığı görülmektedir. Dolayısıyla halkoylamaları, anayasanın belirlediği muayyen durumlarda kullanılabilen yasal ve demokratik bir hak olarak, yalnızca gerektiğinde başvurulabilecek demokratik bir uygulama biçimi görünümündedir.

Yukarıdaki yasal düzenlemeler doğrultusunda Türk demokrasi tarihinde beş kez gidilen halkoylamalarının genel bir analiz ve değerlendirmesi yapıldığında, kendisine özgü birtakım niteliklerinin bulunduğu görülmektedir. Birbirinden farklı karakteristikler taşıyan bu halk oylamalarının ilki, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası için 9 Temmuz 1961'de yapılmış ve %38,3 "hayır" oyuna karşılık, %61,7 "evet" oyuyla hazırlanmış olan anayasa kabul edilmiştir. İkinci halkoylaması, yine 1980 askeri müdahalesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasası için 7 Kasım 1982'de gidilen ve %8,6 "ret" oyuna karşı, %91,4 "kabul" oyu ile sonuçlanan halkoylaması olmuştur. Üçüncüsü de, 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile getirilen 10 ve 5 yıllık siyasal yasakların kaldırılması konusunda 6 Eylül 1987'de düzenlenmiş ve %50,2 "evet"; %49,8 "hayır" oyu olmak üzere çok küçük bir oransal farkla siyasal yasaklar kaldırılmıştır. Dördüncü halkoylaması ise, Anayasa'nın 127. maddesindeki yerel seçimlerin bir yıl erken tarihe alınması hakkında olup, 25 Eylül 1988'de %65 "hayır", %35 "evet" oyu ile bu anayasal değişiklik Türk demokrasi tarihinde ilk olumsuz sonuç çıkan halkoylaması olarak yerini almıştır. Beşinci ve son halkoylaması ise, yakın bir tarih olan 21 Ekim 2007'de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında 5678 ve 5697

sayılı kanunlarla yapılan değişikliğin halkın oyuna sunulması sebebiyle yapılmıştır. Cumhurbaşkanının halk tarafından ve ikinci kez seçilmesi ile görev süresine ve genel seçimlerin yapılma aralığı gibi birtakım yasa değişiklikleri için yapılan halkoylamasında %31,1 "hayır" oyuna karşılık, %68,9 "evet" oyu kanun değişiklikleri kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Kaynak; TÜİK Halkoylaması Veri Tabanları, 2008; www.referandum.org/eski-referandum-lar/).

Türkiye'de yapılan halk oylamalarının genel olarak ilk göze çarpan yanı, oylamaya konu olan bütün meselelerin anayasal ve siyasal nitelikli olmalarıdır. 1961 ve 1982 yıllarında yapılan ilk iki halk oylaması kurucu nitelikte, yani; hazırlanan anayasaların onaylanmasına yönelik olarak yapılmış olmaları bakımından dikkat çekicidirler. Bu iki halk oylamasının dikkat çekici diğer bir yönü de, her ikisinin de birer askeri darbenin ardından hazırlanan anayasaların onaylanmasına yönelik olarak yapılmış olmalarıdır. 1988 yılında yapılan dördüncü halk oylaması hariç, öteki halkoylamalarının hepsinin sunulan tasarının kabul edilmesiyle sonuçlanmış olması, halk oylamalarının muhafazakâr karakterinin yansımaları açısından önemli bir bulgu olarak kabul edilebilir. Söz konusu bulgu, hem halkoyuna sunulan tasarıyı hazırlayan iktidar partiden yana olan siyasal gücün etkin kullanımı, hem de ilk ikisinin bir darbe sonrası yapılan halk oylamaları olmaları nedeniyle Türkiye'de güven ve istikrar ortamına duyulan ihtiyaç yüzünden çoğunluk tarafından kabul edildiklerini düşündüren niteliktedir. Hatta dikkatle irdelendiğinde, 1988'de yapılan ve yerel seçimlerin erken bir tarihe alınmasının reddedildiği dördüncü halk oylamasında ret sonucunun çıkmasında bile, istikrarı

etkileyebilmesi nedeniyle seçimlerin erkene alınmasının onay almadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla Türkiye'de yapılan halkoylamalarının muhafazakâr, statükocu ve iktidar yanlısı bir karaktere sahip oldukları söylenebilir.

Daha önce belirtildiği üzere, Türkiye'de halkoylamasıyla kabul edilen 1961 ve 1982 Anayasaları, askeri bir darbenin ardından gerçekleşmiş oluşumlardır. Bu yönüyle Türk Anayasa Tarihinin özgün bir karakter taşıdığı söylenebilir. 1961 Anayasası 27 Mayıs 1960 harekâtından sonra kurulan Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak halkoyuna sunulmuş ve çoğunluk tarafından kabul edilen 334 sayılı 1961 Anayasası çıkarılmıştır. (1488 sayılı ve 1971 tarihli kanunla bazı maddeleri değiştirilmiştir) Bu anayasada kuvvetler ayrılığı sistemine yer verilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri harekâtından sonra ise, 1982 tarihli 2709 sayılı, 1982 T.C. Anayasası kabul edilmiştir. 1982 Anayasası Danışma Meclisi tarafından hazırlanarak MGK tarafından gerekli değişikliklerin yapılmasından sonra halkoylamasına sunulurken kabul edilmiştir. 1982 Anayasasında da 1961 Anayasası gibi, devletin işlevini yasama, yürütme ve yargı organları arasında dengeli olarak paylaştırarak kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir (Esener, 1998:91-92).

Yukarıda sözü edilen bu anayasalar bir anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve hukuksal açıdan gelişim tarihine ve o döneme ait çeşitli toplumsal ve siyasal şartlara dair birtakım ipuçları vermektedirler. Bu nedenle halkoylamaları, Türk Anayasa Tarihi açısından çok önemli bir role sahiptirler. Çünkü halkoylamaları sayesinde Türk toplumunun anayasal düzeninin toplumsal ve siyasal karakterine ilişkin bazı tespitler yapmak mümkün olabilir. Askeri darbelerden sonraki siyasal ve toplumsal şart-

lara rağmen hazırlanan yeni bir anayasa için halkın oyuna gidilmesi, Türk Demokrasi Tarihi ve Anayasa Hukuku Tarihi açısından özgün ve olumlu gelişmeler olarak kabul edilebilirler. 1961 ve 1982 Anayasalarının halkın oyuyla kabul edilmesi ise, anayasaların meşruiyetinin temini ve cumhuriyet yönetimi ilkelerine uygun düşmesi açısından pozitif değerler yüklüdürler. Söz konusu anayasaların halkın çoğunluğunun oyunu alarak yürürlüğe konulması demokrasi adına olumlu bir işaret olmakla birlikte, mevcut sıkıyönetimin bir sonucu ve vatan-daşların kargaşa ortamından kurtulmak üzere zorunlu olarak sandık başında kabul oyu vermiş olma ihtimali de göz ardı edilmemesi gereken bir olasılık gibi görünmektedir. Bununla birlikte, halkın katılımının söz konusu anayasa metinlerinin hazırlanışından ziyade sadece hazırlanan metinlerin onayı niteliğinde gerçekleşmiş olması bakımından halk oylamaları, halkın iradesi bağlamında demokratik hedefleri gerçekleştirmek için yeterli görülmemeyebilir. Ayrıca halkoylamalarının gerçekleştiği zaman içerisinde halkın lehte olduğu kadar, aleyhteki kampanyalarla bilgilendirilmesinin demokratik bir seçim ortamı için gerekliliği de vurgulanmalıdır. Aksi halde vatandaşların özgür iradeyle karar vermelerini destekleyebilecek demokratik ortam ve şartların varlığından söz edilemeyeceği gibi, seçim sonuçlarının bilinci yüksek tercihler olduklarından ve bu tercihlerin halkın gerçek iradesini ortaya koyduğundan da bahsedilemez.

Daha önceki çeşitli araştırmalarda 1961 ve 1982 yıllarında yapılan Cumhuriyet tarihinin ilk iki halkoylamasının askeri darbelerin ardından hazırlanan anayasa metinlerinin halk tarafından onaylanmak üzere gerçekleştirildiğinden bahsedilmiştir. Ancak, bu askeri darbeleri ortaya çıkaran toplumsal ve

siyasal şartların neler olduğu üzerinde çok fazla düşünüldüğü söylenemez. Zira bütün toplumsal olaylarda olduğu gibi, ihtilallerin kendiliğinden ve sebepsiz yere ortaya çıktıkları düşünülemez. İhtilallerin toplumu huzursuzluğa sürükleyen ve bir kargaşa ortamı yaratan birtakım olumsuz koşulların sonucunda meydana geldikleri rahatlıkla söylenebilir. Diğer bir anlatımla, ihtilallerin ciddi birtakım toplumsal ve siyasal sorunların toplumu kaotik bir yapıya sürüklediği bir ortamda ortaya çıktıkları ifade edilebilir. Toplumun düzen ve istikrarının bozulması, toplumsal sorunların açmaza sürüklenmesi ve çatışmaların ortaya çıkması durumu sosyolojide anomi kavramıyla tabir edilmektedir.

Kelime anlamı kuralsızlık olan anomi (anomie, anomy), bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık ya da çatışma olması durumu (Marshall, 1999: 32) olarak tanımlanmaktadır. Anomi, toplumun sosyal yapı-sındaki tüm unsurların yapılanmalarındaki bozulma ve düzensizlik (Bayhan, 1997: 9-10) ile sosyo-kültürel değerler ve sosyo-ekonomik yapıdaki hızlı değişimlerin neden olduğu bir çelişki ve huzursuzluk ortamı ile bunun psiko-sosyal rahatsızlıklar, intihar, suç ve ihtilallere (Erdoğan, 1991: 22) yol açtığı bir tür sosyal hastalık (Durkheim'den aktaran Erdoğan, 1991: 22) durumu olarak bilinir. Buna istinaden, gerek 27 Mayıs 1960 ve gerekse 12 Eylül 1980 İhtilallerini ortaya çıkaran sebeplerin nispeten böyle bir kargaşa ve huzursuzluğa yol açan bazı toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlardan kaynaklandığı söylenebilir. Toplumun geçirdiği hızlı sosyo-ekonomik değişimin yol açtığı sorunların yanı sıra, demokrasi deneyimi henüz uzun bir geçmişe dayanmayan dönemin siyasal şartları ile ideolojilerinin ve liderlerin demokratik bir tarz-

da olmayan güç mücadelelerinin bir ihtilal ortamının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Bilhassa siyasal yaşamdaki birtakım sorunların diğer toplumsal kurumlar üzerinde de etkili olmaya başlamasıyla, toplumda bir güvensizlik ve huzursuzluk ortamının doğduğu öne sürülebilir. Örneğin, 1980 ihtilalinde toplumsal ve ideolojik ayrılıklar ve görüş farklılıkları temelinde gözükten siyasal gerginliklerin toplumsal hedeflere ulaşma işlevini gerçekleştirmekle sorumlu siyaset kurumunda çatışma ve gerginliklere ve keyfi yaptırımlara neden olarak ihtilalin ortaya çıkmasına zemin hazırladıkları ifade edilebilir. Buna istinaden, ihtilallerin ardından hazırlanan 1961 ve 1982 Anayasaları, hem söz konusu anomik toplumun düzenlenmesi, hem de eskisinden farklı yeni bir toplum idealinin gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş, bir nevi hukuksal devrim araçları olarak görülebilirler. İhtilal sonrasında bozulan toplumsal istikrar ve düzeni yeniden kurma misyonunu üstlenen anayasaların temel gayesi, esasında eskisinden farklı, yeni bir toplum yaratma gayretidir. Eski siyasal parti ve liderlerin siyasetten uzaklaştırılmaları, birtakım yeni yasal düzenlemelerin getirilmesi ve bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerin yapılması, yepyeni bir düzenin kurulmasına ilişkin yapılan yeniliklerden birkaçı olarak ifade edilebilir. Bu koşullarda hazırlanan anayasalardan ilki, halkoylamasına 1961 Anayasası askeri darbeden bir yıl sonra, diğeri iki yıl sonra sunularak kabul edilmiştir. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken son nokta ise, Türkiye'de 1961 ve 1982 olmak üzere her iki anayasa bağlamında ve hâlâ darbe sonrası askeri katılım denetiminde hazırlanan bir anayasanın uygulanmasıdır. Değişen toplumsal ve kültürel şartlara bağlı olarak bazı değişiklikler yapılsa da, bugün de

bir halk oylamasıyla kabul edilen 1982 Anayasası yürürlüktedir.

SONUÇ

Halkın iradesi kavramının demokratik teorideki vazgeçilmez yeri, demokrasinin idealleştirdiği halk tarafından yönetim prensibinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın, halk tarafından yönetim ideali, günümüz modern imkânlarında bile demokrasinin hâlâ tam olarak gerçekleştiremediği bir ütopyadır. Zira Kanlıgöz'ün (1996: 170) vurguladığı gibi, çağdaş demokratik devletlerin hemen tamamında görülen temsili demokrasi uygulamasında bir halk tarafından yönetimden değil, halk adına bir yönetimden ya da halk tarafından kabul edilmiş bir yönetimden söz edilmektedir. Hatta bu konuda demokrasinin halkın kendi kendisini yönetmesi bir tarafa, yönetime etkili bir şekilde katılmasının dahi amprik açıdan mümkün olmayan (Kapani, 1981: 209) bir sistem olduğu yönünde birtakım eleştiriler bulunmaktadır. İşte halk tarafından yönetim idealinin demokratik uygulamalarla doğrulanmadığı eleştirisini bir ölçüde bertaraf edecek olan halk girişimi, halkoylaması ve halk vetosu gibi yarı doğrudan demokrasi araçlarının ise, demokratik rejimlerin genelinde çok fazla yaygınlaşmamış demokrasi kurumları olduğu (Kapani, 1981: 298) dile getirilmektedir. Yaygınlık kazanmamış demokratik bir uygulama biçimi olması dolayısıyla da halkoylamalarının, halkın iradesinin gerçekleşmesinde sınırlı bir etkisinin olduğu iddia edilmektedir. Buna karşın, halkoylamasına sık başvurmanın demokratikleşme düzeyi açısından büyük bir sakınca yaratmadığı yönündeki görüşlere de rastlamak mümkündür. Nitekim Gözler'e göre, birer uygulama biçimi olmaları bakımından

yarı doğrudan demokrasi ile temsili demokrasinin değeri birbirine eşittir. Ona göre, halkoylamasına sık başvurulması ne kadar demokratikse, hiç başvurulmaması da o kadar demokratiktir (Gözler, 1988:101). Dolayısıyla halkoylamasından sık yararlanma durumunun demokrasiler için çok büyük avantajlar getirmediği sonucu öne sürülmektedir. Kaldı ki, halk oylamalarının sahip olduğu sakıncalar bununla sınırlı olmayıp, bunlardan sadece birkaçı aşağıda değişik açılardan ele alınmıştır.

Halkoylamalarının taşıdığı sakıncaların başında, halkın toplumsal ve yasal meseleler üzerinde karar verebilecek yeterli bilgi düzeyine sahip olmaması durumu gelmektedir. Ancak, demokrasi teorisinin idealleştirdiği egemenlik yetkisinin doğrudan kullanılmasının, yani; çeşitli toplumsal ve yasal meseleler hakkında doğrudan karar verebilmenin belirli bir bilgi birikimi ve özellikle çağdaş toplumlarda bir ölçüde eğitim ve uzmanlık gerektirdiği her nasılsa, en son hatırlanan husus olmaktadır. Demokrasinin ideal biçimi olan doğrudan halk yönetimi nüfusça az, toplumsal yaşamı ve ona ait problemleri daha az karmaşık Yunan site devletleri vatandaşları nesliyle birlikte tarihe gömüldü. Yeni kuşak demokrasi biçimlerinde karmaşık toplumsal meseleleri kavramak için gerekli olan bilgi birikimi de çoğaldı. Hatta halkın oyuna sunulan meseleler ulusal sınırları aşarak, uluslar arası bir nitelik kazanmaya başladı. Örneğin, bugün pek çok Avrupa ülkesinde, Avrupa Birliği yasalarındaki değişikliğe ilişkin kararlarda halkoylamasına başvurulmaktadır. Avrupa Birliği için ortak bir anayasa antlaşması düzenlenmesi (Hug ve Schulz, 2007: 179) hususunda yapılan halkoylaması, bu tür yasal düzenlemelerin bariz bir örneği

olarak gösterilebilir. Dolayısıyla çağdaş toplumlarda vatandaşların konu üzerinde karar vermesine yardımcı olabilecek bilgi gereksinimi, dünden bugüne ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ancak, demokratik kuram her nasılsa, halkın yönetime katılımı konusunda vatandaşlar hakkında öylesine hayalperest davranmaktadır ki, sanki bütün vatandaşlar oldukça rasyonel ve bireysel yetenek ve özellikleri, eğitim ve kültür düzeyi, sosyo-ekonomik statüsü bakımından eşitmiş gibi kabul görmektedirler. Herhangi bir örgün ya da yaygın eğitime tabi tutulmazken; vatandaşların, çağdaş toplumların sorunlarına ilişkin gerekli bilgiler adeta zihinlerine yüklenmiş ya da doğuştan programlanmış ideal varlıklar olarak dünyaya gelmiş gibi farz edilmeleri büyük bir yanılgı olur. Bilhassa yasama gibi etraflı bilgi ve sorumluluk gerektiren bir konuda, bu tutumun gerçeği yansıtmayan ütöpik bir yaklaşım olduğu ortadadır. Kaldı ki, demokrasi eğitiminin örgün ve planlı olarak yapılması garanti edilse bile, pratikte bütün vatandaşların aynı ölçüde sosyalleştirilmelerinin garantisi verilemez. Çünkü eğitimin hangi dalında olursa olsun, aynı sonuçların alındığı bir üründen söz etmek her şeyden önce insanın ve ardından toplum yaşamının doğasına aykırı kabul edilir. Değişen dünyayı, demokratik ve toplumsal meseleleri kavrayıp algılayabilecek eğitim, kültür ve bilgi düzeyinin bu açıdan birtakım kısıtlamalar getirmesi kuvvetle muhtemeldir. Toplumda meydana gelen değişimleri takip edip, gerektiğinde çözüm yolları üretebilecek bilgi birikiminin sınırlılığı, katılım imkânını daraltan bir başka husustur. Bu nedenle, halkoylamasının halkın bilgi, bilinç, rasyonel tercih ve iradesini bütünüyle yansıttığı konusunda birtakım şüpheler ortaya çıkmaktadır. Bu seçimlerdeki tercihlerin bilgi ve bilinçten uzak olması,

gerek halkın iradesi ve gerekse demokratik idealler bağlamında halk oylamasından beklenen sonuçları vermeyeceği ortadadır.

Halkoylamaları, halkın katılımının bizzat taslağın hazırlanması biçiminde olmayıp, iktidardaki parti ya da temsilciler tarafından düzenlenen metinlerin onaylanması ya da reddedilmesi şeklinde sınırlı bir katılım imkânını karakterize etmesi bakımından da kritik edilmektedir. Ayrıca, halkın oyuna sunulan taslak ya da metni hazırlayan iktidar grubu ve onun ideolojisi ile o grubu ve ideolojisini destekleyen toplumsal kesimlerin oranı ve niteliği bakımından da ciddi bazı sınırlılıklara sahip olduğu kabul edilmektedir. Bütün bunlar, halkoylamalarında halkın rolünün aktif, bilinçli, objektif ve rasyonel bir tercih yerine, sadece onay ya da retle sınırlı daraltılmış ve subjektif ve ideolojik değerlendirilmelere yol açabilecek bir alanda etkili olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır.

Temsilcilerce hazırlanan tasarının onaylanmasından ibaret yönü dikkate alındığında, halkoylaması bir tür oy verme ya da seçmen davranışı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan genel ve yerel seçimlerde seçmen davranışları üzerinde etkili olan belirgin karakteristiklerin halkoylamalarında da tesir sahibi olması beklenebilir. Aralarındaki tek fark; genel ve yerel seçimlerde temsilcilerin belirlenmesi, halkoylamalarında ise temsilciler tarafından hazırlanan taslak metinlerin yasalaştırılmasına yönelik bir tercihi nitelemesidir. Bununla birlikte, halkoylamaları temsilcilerden ve onların bağlı bulunduğu partilerden tamamen bağımsız tercihlerin yer aldığı seçimler olarak görülemezler. Çünkü bu seçimler, kanun tasarısını hazırlayan temsilciler meclisinin ve bunların bağlı bulunduğu parti ideolojisinden ayrı düşünülemezler. Bu yönüyle ideolojik ve parti bağlı-

lıklarının yanı sıra, tasarımı hazırlayanlar tarafından yürütülen propagandaların vatandaşları bu kişilerin istekleri yönünde bir tercih yapmaya yöneltmesi kuvvetli bir olasılık olarak görünmektedir. Nitekim farklı görüşlere ve tasarı hakkında karşıt propagandalara fırsat tanınmayan bir ortamda seçimin, tasarının aleyhinde sonuçlanması mantıksal olarak mümkün görünmemektedir. Bu itibarla, halkın bilgi durumu taraflı ellerce yürütülen propagandaların temin ettiği ölçüde subjektif ve sınırlı kalmaktadır. Söz konusu bilginin yüzeyselliği ve yanlılığının yanı sıra, seçimin ardından kimsenin hatırlamadığı konunun geçiciliği de tartışma konusu olabilir. Teklif edilen metnin onayı ya da reddi şeklinde oldukça basit düzeyde bir katılımın da temsilcilerin iktidarını güçlendirip, halkın etkinliğini sınırlandıran bir katılım düzeyi olduğu aşikârdır. Bu ölçüde basitleştirilmiş bir karar vermenin gerçek anlamda bir halk katılımı sağlamadığı gibi, halk tarafından yönetim ve halkın iradesinin gerçekleştirilmesi yönündeki demokrasi ideallerine ulaşılmasını mümkün kılamayacağını söylemek hatalı olmaz.

Halkın oyuna sunulan meseleye ilişkin seçim sonuçları, bütün toplumsal ve kültürel etkenlerden bağımsız, salt siyasal düzeyde bilinçli seçmenin iradesine mensup bir netice olarak kabul edilemezler. Demokratik rejimlerde herkese eşit oy ilkesi benimsenmekle birlikte, vatandaşların toplumsal, ekonomik, kültürel ve hatta ideolojik niteliklerinin halkoylamalarına katılım konusunda birtakım farklılıklara yol açması kuvvetle muhtemel bir durum olarak görünmektedir. Dolayısıyla ister halkın egemenliği doğrudan kullanması, isterse kanun yapma yetkisinin kullanımına katılması olarak nitelendirilsin halkoylamaları, sadece hukuksal bir olgu olmayıp

sosyo-politik, kültürel yapı ve özelliklerle iç içe bir görünüm sergilemektedir. O nedenle, oylanan tasarı hakkında kamuoyunun görüşü, toplumsal ve kültürel değerlerden soyutlanarak açıklanamaz. Zira halk oylamaları üzerinde bireylerin sahip olduğu inanç sistemleri, düşünce yapıları, ideolojik yaklaşımları, değer yargıları ve sınıf mensubiyetlerinin önemli bir rol oynaması kaçınılmaz görünmektedir. Hele bu açıdan değişik toplumsal grup ve kesimlere mensup vatandaşlar arasındaki farklılıklar göz ardı edilemez. Ayrıca kamuoyunun oylanan mesele ya da kanun tasarısına bakış tarzının da toplumsal ve kültürel bir karakter taşıdığı öne sürülebilir. Nitekim halkoylamaları, kamuoyunda oluşan genel inanç ve yaygın kanaatten, genel kültür, toplum ve grup yapısı özelliklerinden bağımsız olarak salt hukuksal bir süreç ya da rasyonel bir siyasal tercihten ibaret kabul edilemezler. Dolayısıyla halkoylaması, sözü edilen bütün bu faktörlerin birlikte etkilendikleri ve belirledikleri toplumsal, kültürel ve siyasal nitelikli demokratik bir kurum olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle, halkoylamasının sahip olduğu siyasal nitelikler itibarıyla siyaset disiplininin konusu olduğu kadar, toplumsal ve hukuksal karakteristiklerin etkileşimi bağlamında hukuk sosyolojisinin inceleme alanına girdiği söylenebilir.

Halkoylamalarının, halkın siyasal ve hukuksal sürece katılımını sağlaması nedeniyle getirdiği büyük avantajlarının yanında, muhafazakâr eğilimlerinin neden olduğu bazı kısıtlayıcı etkilere sahip olduğundan da söz edilebilir. Nitekim toplumun tutucu eğilimlerinin, devrimci ve ilerici kanun koyucuların yapmış oldukları dinamik, modern ve ileri kanunlara karşı koyması ve direnmesinin (Gürkan, 2005:28) imkânlı-

lığın bahsedilmektedir. Bu noktada halkoylamalarını, halkın bu muhafazakâr eğilimlerinin direnişinden ayrı düşünmek mümkün olmaz. Hazırlanan bir kanun tasarısının reddedilmesi durumunda, söz konusu tutucu eğilimlerin ilerici kanunlara karşı koyması durumunun önüne geçilemez. Söz konusu durum ise, ilerici kanunların yürürlüğe girmesine karşı demokratik teorinin yücelttiği halkın iradesi idealinin yeniden tartışılmasına yol açar. Bunun yanı sıra, Gürkan'ın sözünü ettiği kanun koyucuların toplumsal gerçeklik hakkındaki bilgisizlikleri nedeniyle çıkardıkları kanunların isabetsizliği (Gürkan, 2005: 28) de, hem halkın tutucu eğilimlerinin gözden kaçmasının, hem de o topluma özgü gerçekliklerin göz ardı edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Gürkan'ın vurguladığı gibi, birtakım sosyolojik ve psikolojik faktörler bilinmeden kanuni düzenlemeler başarıya ulaşamaz (Gürkan, 2005: 28). Buna göre, hazırlanan kanun taslağının toplumun genel eğilimlerinin sosyo-kültürel yapısının, içinde bulunulan dönemin ekonomik ve siyasal konjonktürünün göz önünde bulundurularak hazırlanması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, halkoylaması kanun yürürlüğe girmeden önce halkın görüş ve fikirlerinin kısa yol ya da kestirmeden ulaşılabilirdiği bir tampon görevi görmektedir. Böylece halkoylamaları sayesinde halkın kabul ya da reddettiği maddenin ölü kanun niteliğine bürünmesinin nispeten önüne geçilmiş olur. Ayrıca bu süreçte, halkın kanun taslağı hakkında bilgilendirilmesi ve karar oluşum sürecini ve oy vermesini kolaylaştıracak tedbirlerin alınması, halkoylamasının amacına ulaşmasında başarıyı temin edebilir.

Anayasal faaliyetler konusunda tartışılması gereken bir diğer husus da, toplum ve hukukun değişim sürecinde

zaman zaman birbirini takip edememekten kaynaklanan uyumsuzluk durumunun yol açtığı bazı sorunlar gelmektedir. Söz konusu uyumsuzluk, Ogburn'un "kültürel gecikme" (*cultural lag*) teorisinde sözünü ettiği, toplumun bilim ve teknoloji ile ekonomi gibi maddi kültür unsurlarındaki hızlı değişimin, gerek siyasal ve gerekse yasama gibi manevi kültür alanlarında aynı hızda takip edilememesinin yol açtığı bir kopukluk durumunu hatırlatmaktadır. Bu konuda Türkiye'den bir örnek vermek gerekirse, cumhuriyet ile birlikte altı yüz yıllık bir siyasal ve hukuk düzeni terk edilerek topluma modern ve çağdaş bir kimlik kazandırılması amaçlanmıştır (Gürkan, 2005:29). Örfi ve şer'i olmak üzere iki boyutlu bir hukuk sisteminden anayasal, demokratik hukuk devletine geçişin söz konusu olduğu bu süreçte, toplumsal yapı ile hukuk arasında birtakım aksaklık ve kopuklukların yaşandığını söylemek yanlış olmaz. Sosyal bilimlerde çok iyi bilinen Ogburn'un "kültürel gecikme" (*cultural lag*) teorisinden hareketle, altı yüz yıllık bir tebaa kültürünün birden bire bir kenara bırakılıp, demokrasinin gereği olan katılımcı kültüre doğru hızlı bir geçişin olmasının beklenmesi, elbette fazla iyimser bir yaklaşım olurdu. Buna istinaden, demokratik bir hak ve ödev olan halkoylamalarının vatandaşlar tarafından ilgi, bilgi ve katılım olmak üzere bütün boyutlarıyla ve birden bire benimsenmesi şüphesiz beklenemez. Dolayısıyla bu sistem düzeyindeki değişimler, vatandaşlık hak ve sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü bireylerin yaşamlarına ve toplumdaki siyasal ve hukuksal gelişme düzeylerine daha yavaş yansıyarak belirli bir gecikme yaşanmasının ve anayasal demokratik düzlemde bazı aksaklıklara neden olmasının muhtemel olduğu söylenebilir. Buna paralel olarak, halkın

halkoylamaları bağlamında toplumsal ve hukuksal sorunların çözümü için gerekli girdi desteğini demokratik ve açık toplum olgusu çerçevesinde, zamana bağlı olarak gerçekleştirilebilmesi umut edilmektedir.

Yukarıda genel itibarıyla ele alınan halkoylamaları konusunda ülkemizde de birtakım aksaklıkların bulunduğu göze çarpmaktadır. Öncelikle, demokratik deneyimi cumhuriyetin ilanıyla başlayan genç bir demokrasi için halkın egemenliğinin gerektiği durumlarda doğrudan kullanılması ilkesinin anayasada yer almasının demokrasi adına olumlu bir adım olduğu söylenmelidir. Ardından, demokratikleşme süreci yakın bir geçmişe dayanmasına rağmen -çok sık yapıldığı iddia edilemese de- Cumhuriyet Tarihinde toplam beş kez halk oylamasına başvurulması, demokratikleşme adına önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bunun akabinde, son iki anayasanın halkoylaması aracılığıyla halkın onayı alınarak kabul edilmiş olmaları bakımından demokrasi ve hukuk adına takdire değer gelişmeler olarak nitelendirilebilir. Ancak, bütün bunlara rağmen ülkemizde yapılan halkoylamalarının birtakım aksaklıklar taşıdığı inkâr edilemez. Örneğin, seçimlere yasal olarak katılma zorunluluğu bulunmasına rağmen Türkiye'de halkoylamalarına katılma oranının her zaman diğer seçimlerden daha düşük olması, halkoylamalarına genel seçimlere nispetle daha az önem atfedilmesinden ileri geldiğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, vatandaşların genel olarak halkoylamaları ve oylamaya sunulan tasarılar konusundaki ilgi ve bilgi düzeylerinin düşük olması, nispeten külfetli görünen halkoylamalarına nazaran vatandaşların kendileri adına karar verecek temsilcileri seçmenin rahatlığından daha fazla mem-

nun oldukları neticesini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de ilk halkoylamaları, yeni hazırlanan anayasaların halkın oyuna sunulduğu 1961 ve 1982 yıllarında ve ihtilallerin gölgesinde yapılmış olan oylamalardır. İhtilalin hemen ardından tedirgin bir ortamda gerçekleştirilen söz konusu oylamaların, halkın iradesini yansıtmaması bakımından birtakım şüpheler taşıdığı ifade edilebilir. Çünkü söz konusu atmosferde halkın gerçek iradesinin halkoylaması sonucuna yansıdığını ve bilgi ve haber alma kaynaklarının demokrasinin gerektirdiği şekilde işlediğini düşünmek birtakım yanılgılara yol açabilir. Daha önce belirtildiği gibi, ihtilale yol açan bir ortamdaki güvensizlik ve kargaşa durumunun, halkoylamasının demokratik koşullarda gerçekleştirilmesi imkânlarını kısıtladığı gibi, vatandaşları onay yönünde tercih belirlemeye yönelttiği biçiminde değerlendirilebilir. Öte yandan, 1987 ve 1988 halkoylamalarının yapıldığı dönemde bir ihtilal mevzu bahis olmamakla birlikte, bu halkoylamalarının muhalefetin ve karşıt propagandaların güçsüzlüğü, iktidar ve iletişim araçları sahipliği imkânlarının faklı görüşlerin sesini duyurabileceği şekilde değişik toplumsal kesimler arasında dağılmamış olması gibi demokrasinin gerektirdiği koşullar kapsamı dışında gerçekleştirildikleri (Gözler, 1988) öne sürülmektedir. Türkiye’de yapılan bütün halkoylamaları söz konusu nitelikler bakımından ele alındığında, ilkinden son yapılan 21 Ekim 2007 Halkoylamasına doğru bir gelişme ve ilerleme katedildiği ifade edilebilir. Yakın bir tarihte yapılan 2007 Halkoylamasında, iktidar partisinin kamuoyu üzerindeki tesiri ve propaganda gücü inkâr edilmemekle birlikte, etkin bir muhalefetin ve değişik kesimlerin görüşlerini temsil eden iletişim araçlarının bulunması ve propaganda özgür-

lüklerinin kısıtlanmaması gibi, nispeten daha ileri demokratik bir tarzda ve koşullarda yapıldığı öne sürülebilir. Bu süreçte 2007 Halkoylamasının gerçekleştiği demokratik şartlar Türk demokrasisi adına kaydedilmiş nihai bir gelişme olarak kabul edilse de, elbette yeterli kabul edilmemektedir.

Türkiye’de halkoylamaları konusunda karşılaşılan sorunlar elbette yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Halk oylamalarına ilişkin gözlenen aksaklıkların sadece sistem düzeyinde olmayıp seçmen bazında da ortaya çıktığına işaret eden görüşlere rastlanmaktadır. Nitekim Gözler (1988: 111), anayasaların değiştirilmesi bakımından Türkiye’de seçmen düzeyinde olumsuz çoğunlukların, parlamento düzeyinde ise yapay çoğunlukların bulunduğu bir ortamda, parlamentoda nitelikli bir çoğunluk sağlamanın, halkoylamasında salt çoğunluk sağlamaktan kolay olduğunu vurgulayarak halkoylaması usulünün yararına inanmadığını ifade etmektedir. Binaenaleyh, gerek seçmen ve gerekse parlamento düzeyinde gerekli çoğunluk ve dolayısıyla rasyonel tercihlerden söz edilemeyen böyle bir durumda halkoylamalarının yararına inanmak elbette mümkün olmaz. Zira bu koşullarda halkın iradesinin gerçekleşme ihtimalinden de bahsedilemez. Halkın iradesinin gerçekleşmediği bir oylamada ise, sadece parlamentodaki nitelikli çoğunluğun sağlanmasının demokratik rejimlerin tabiatına aykırı bir işleyiş biçimi olduğu ortadadır.

Türkiye’de halkoylaması kurumu, çoğunluk esası ve toplumun ortak iyiliği yerine belirli toplumsal kesimlerin çıkarlarına hizmet etmesi bakımından da eleştirilebilir. Örneğin Gözler, halkoylamalarının hükümetlere karşı bir silah olmaktan çok hükümetlerin elinde bir silah olmasına rağmen, Türkiye’de var

olan olumsuz çoğunlukların birleşme olasılığı yüzünden hükümetlere karşı bir silah olduğu görüşünü taşımaktadır. Dolayısıyla halkoylaması usulünün hükümetler için bir güven oylamasına dönüşme ihtimali yüzünden bir intihar oylaması olabileceğini öne sürmektedir. Söz konusu durumda halkoylaması, rejimin işleyişi ve toplumsal istikrar açısından yarardan çok zarar getiren bir uygulamaya dönüşebilmektedir. Bunun yanı sıra, Gözler’e göre; halkoylamaları ilerici olmaktan çok muhafazakâr bir kurumdur ve dolayısıyla soldan ziyade sağın işine yaramaktadır (Gözler, 1988: 111). Daha açık bir ifadeyle, halkoylamalarının mevcut düzeni korumaya yönelik karakterinin değişim ve ilerlemeden yana olan sol yerine, nispeten muhafazakâr ve statükocu sağın mevcut düzenden yana tavrına hizmet ederek arzu edilen değişimi gerçekleştirmedi etkin bir rol oynayamayacağı vurgulanmak istenmiştir. Bu düşünce, daha önce belirtilen güven ve istikrara her zaman ihtiyaç duyulan Türkiye’de, bugüne kadar biri hariç bütün halkoylamalarında çoğunlukla kabul sonucunun çıkmasının altında onun bu muhafazakâr karakterinin ve istikrar kaygısının yattığı yönündeki değerlendirmemizi anımsatır niteliktedir.

Kanlıgöz’e göre ise, ülkemizde yasama organı durumundaki TBMM’nin kamuoyunun istek ve beklentilerine seçim zamanları dışında yeteri kadar duyarlı olmaması ve belli konularda toplumda oluşan kamuoyunun çeşitli sebeplerle yeteri kadar meclise yansıtılmaması söz konusudur. Hatta genel olarak temsilcilerin çok da demokratik olmayan bir kültür geleneği ve anlayışının da temsilcisi olmaları gerçeği dikkate alındığında yasama yetkisinin kullanımına halkın katılımını sağlayacak hukuki yolların artırılması gereği orta-

dadır (Kanlıgöz, 1996:175). Buna göre, uygulamada karşılaşılan bütün aksaklıklara rağmen yasama yetkisinin halk tarafından kullanımını hususunda halk oylamalarından vazgeçilemeyeceği ortadadır. Çünkü günümüz koşullarında halk oylamasının demokrasi için yerine getirdiği işlevi yerine getirebilecek yeni bir gelişme henüz mevcut değildir. Bu usulden vazgeçilmesi mümkün görünmediğine göre, halkoylamalarından arzu edilen şekilde yararlanılabilmesi ve bu hususta karşılaşılan problemlerin çözümü için demokratikleşme düzeyinin yükseltilmesi ve gerekli koşulların sağlanmasından başka çıkar yol görünmemektedir. Bunun için öncelikle, halkoylamaları aracılığıyla halkın iradesini hâkim kılmak üzere, vatandaşların doğrudan demokrasi konusunda bilgi ve katılım imkânlarının artırılması ve bu süreçte aktif katılım için teşvik edilmelerinin gereğine inanılmaktadır. Buna paralel olarak, halkoylamalarının önemine ilişkin toplumsal bir bilinç oluşturmak üzere toplumsal, siyasal ve özellikle akademik çevrelerin dikkat ve çabalarının bu meseleye yönmesi sağlanmalıdır. Konu ile ilgilenen çeşitli sosyal bilim dallarında ve bilhassa hukuk ve sosyoloji disiplinlerinin işbirliği yaptığı hukuk sosyolojisi gibi yeni birtakım alt disiplinlerde halkoylaması konusunda yapılacak araştırmaların bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağı muhakkaktır.

KAYNAKLAR

• Atar, Yavuz; Ayan, Mehmet; Karahan, Sami; Sümer, Haluk Hadi; Arslan, İbrahim; Ulukapı, Ömer (1997). **Hukuk Bilimine Giriş** (3. Baskı), Mimoza Yayınları, Konya.

• Bal, Hüseyin (2007). **Hukuk Sosyolojisi**, Fakülte Kitapevi, Isparta.

- Bayhan, Vehbi (1997). **Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bilge, Necip (1999). **Hukuk Başlangıcı, Hukukun Temel Kavram ve Kurumları** (13. Bası), Turhan Kitapevi, Ankara.
- Birchard, Karen (2002). "Irish Referandum Results", **The Lancet**, Vol. 359, pp. 955.
- Bütler, Monica (2002). "The Political Feasibility of Increasing the Retirement Age: Lessons from a Ballot on the Female Retirement Age", **International Tax and Public Finance**, Vol. 9, pp. 349-365.
- Erdoğan, Nihat (1991). **Sosyolojik Açıdan Kent İşsizliği ve Anomi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını No: 62, İzmir.
- Esener, Turhan (1998). **Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Frey, Bruno S. ve Stutzer, Alois (2006). "Strengthening the Citizens' Role in International Organizations", **Review of International Organizations**, Vol. 1, pp. 27-43.
- Gürkan, Ülker (2005). **Hukuk Sosyolojisi**, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Gözler, Kemal (1988). "Halk oylamasının Değeri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XL, Sayı:1-4, ss. 97-113.
- (1998). **Hukuka Giriş**, Bursa.
- Gözübüyük, Şeref (1997). **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları** (11. Baskı), Turhan Kitapevi, Ankara.
- Halbheer, Daniel; Niggli, Sarah; Schmutzler, Armin (2006). "What Does it Take to Sell Environmental Policy? An Empirical Analysis of Referendum Data", **Environmental & Resource Economics**, Vol. 33, pp. 441-462.
- Hug, Simon ve Schulz, Tobias (2007). "Referendums in the EU's Constitution Building Process", **Review of International Organizations**, Vol. 2, pp. 177-218.
- İba, Şeref (2002). "Türk Parlamento Hukuku Açısından Son Anayasa Değişiklikleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 1-4, ss. 79-95.
- Kanlıgöz, Cihan (1996). "Katılımcı Demokrasi ya da İdari Usul Kanunu Hazırlığı" Uluslararası Sempozyumu Üzerine", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 45, Sayı: 1-4, ss.167-183.
- Kapani, Münci (1981). **Kamu Hürriyetleri**, Ankara.
- Kubalı, Hüseyin Nail (1971). **Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Markowski, Radoslaw ve Tucker, Joshua A. (2005). "Pocketbooks, Politics and Parties: The 2003 Polish Referendum on EU Membership", **Electoral Studies**, Vol. 24, pp. 409-433.
- Marshall, Gordon (1999). **Sosyoloji Sözlüğü** (Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Özbudun, Ergun (1995). **Türk Anayasa Hukuku** (4. Baskı), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Vlachos, Jonas (2003). "Who Wants Political Integration? Evidence from the Swedish EU Membership Referendum", **Journal of Public Economics**, Vol. 88, pp. 1589-1604.
- Yücel, Mustafa, Tören (2004). **Hukuk Sosyolojisi**, Başkent Klişe Matbaacılık, Ankara.

- Topçuoğlu, Hamide (1960). **Hukuk Sosyolojisi (Cilt I)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara
- TUİK Halkoylaması Veri Tabanları, (2008)
- <http://www.referandum.org/rerandum-nedir/05.02.2008> tarihinde internetten alınmıştır.
- <http://www.referandum.org/ana-yasa-maddeleri/05.02.2008> tarihinde internetten alınmıştır.
- <http://www.referandum.org/eski-referandumlar/05.02.2008> tarihinde internetten alınmıştır.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Referandum>, 05.02.2008 tarihinde internetten alınmıştır.